

Щоденниковий жанр в контексті сучасної української воєнної прози (на матеріалі творів М. Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...», А. Куркова «Щоденник Майдану та Війни», О. Мамалуя «Військовий щоденник» та ін.)

Я. І. Кулінська

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: yanbit@ukr.net

Paper received 14.11.20; Accepted for publication 27.11.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-241VIII72-06>

Анотація. У статті розглядається жанр щоденника у контексті сучасної української воєнної прози. Під час Революції Гідності та війни на Донбасі такі видання стали одними із найзатребуваніших у суспільстві. Жанр сучасного щоденника – еkleктичний, він поєднує опис актуальних історичних подій з власними роздумами, переживаннями героя, його дописами у соцмережах тощо. Водночас ці авторські щоденники є документом часу. Таку прозу можна розглядати і як текст пам'яті, і як психологічну самотерапію, і як сповідальний жанр.

Ключові слова: щоденник, жанр, екзистенційний дискурс, «текст пам'яті».

Вступ. Революція Гідності та російсько-українська війна на Сході України спричинили появу цілого нового пласту культури, а окопи стали місцем народження творів новітньої української літератури. Одним із найзатребуваніших жанрів воєнної літератури став щоденниковий жанр.

Саме в такій формі найчастіше фіксують перебіг історичних подій і свої думки, враження, спогади українці, які вийшли на протест на Майдан, а згодом стали на захист своєї держави. Такий вибір можна пояснити, передусім, умовами постійної загрози для життя та особливою психологією людини під час зміни суспільного устрою чи перебування на війні. Адже великі жанри більше пасують до мирного життя, тоді як короткі – новели, ескізи, нотатки, щоденники – найкраще підходять саме для фіксації миттєвих вражень.

Своєю чергою, «межові ситуації» (К. Ясперс), які виникають повсякчас під час великого збройного конфлікту, здатні актуалізувати екзистенційну свідомість героя, спонукати його до роздумів про життя і смерть, про майбутнє народу й держави. Такий пережитий досвід Революції Гідності та війни на Донбасі акумулювався і в сучасній українській прозі майдано-воєнної спрямування. І зокрема, у книжках М. Матіос, А. Куркова, Н. Розлуцького, О. Мамалуя, В. Бурлакової, І. Орла, Р. Зіненка, М. Музики, А. Пальваля, П. Потехіна та ін.

Стислий огляд публікації за темою. В українському літературознавстві існує проблема визначення жанру щоденника та його місця в документальній літературі. Оскільки проза такого штибу не так часто стає предметом обговорення фахівців, а останні кілька десятиріч років щоденник узагалі випав з жанрового обігу.

Важливу роль у з'ясуванні жанрової природи передовсім мемуарної прози, її суспільно-політичної значимості та естетичної цінності мало кілька дискусій, зокрема на сторінках журналу «Вопросы литературы» в 1973 р. та «Литературной газеты» в 1975-1977 рр. Один із головних напрямків обговорення стосувався категоричної вимоги створити теорію жанру. Однак першим таким полемікам вдалося лише сформулюва-

ти проблему і окреслити низку важливих аспектів жанрової природи документальної прози. У 1970-80-х рр. ХХ ст. певні спроби вирішення питання є у працях Д. Затонського, Л. Гінзбург, Г. Мережинської, М. Чудакової, М. Кузнєцова, А. Тартаковського, Л. Гараніна. Дехто з дослідників (Н. Банк, В. Здорова) наголошує про неможливість чіткого визначення жанрової природи щоденника, оскільки серед усіх форм документалістики він є найменш канонічним, і здатний об'єднати не тільки різні жанри літератури, а й різні роди та види творчості взагалі.

У сучасному українському літературознавстві найповніший огляд досягнень у розвитку жанру мемуаристики містить робота О. Галича «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи» [1]. Разом із тим, як зазначає дослідниця К. Танчин, попри деякі спроби осмислити такий специфічний жанр документалістики як щоденник, літературознавство ХХ ст. засвідчило, що чільне місце серед його досліджень посідає переважно врегулювання питання мемуарної етики чи обговорення деяких суб'єктивних авторських критеріїв та оцінок, ніж проблема жанрових характеристик і класифікацій документалістики [13].

Теоретична думка у визначенні жанру щоденника окреслила три напрямки розвитку дискурсивних практик: існує загальний мемуарний жанр, його жанрові різновиди – листи, нотатки, щоденники та ін. (Л. Гаранін). Інша точка зору: листи, щоденник, спогади і т. д. – це не так форми, як цілком рівноправні жанри, що правда які є різновидами спільного мемуарного жанру (А. Тартаковський, Т. Колядич). Літературознавець О. Галич ще застосовує термін «мемуаристика», «мемуарна проза», що разом з біографією та автобіографією становлять головні напрямки документалістики. Натомість третя позиція дає змогу розглядати щоденник і, приміром, мемуари, як цілком різні жанри документальної літератури (Еміль Кардін).

Але загалом дати точне формулювання жанрової природи щоденника, на думку дослідниці К. Танчин, фактично неможливим, оскільки неможливо встановити «чистоту жанру». Науковець трактує щоденник як «... жанровий різновид документальної прози,

форма оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузько документальних, завдання яких – фіксація поточних справ, до таких, які наближаються до змалювання літературного» [13, с. 15-16].

Це визначення, як найбільш вмотивоване, ми беремо за основу нашого дослідження і розглядаємо революційно-воєнні щоденники як повноцінний жанр документалістики поряд з такими жанрами, як мемуари, листи, записні книги, нотатки.

Мета нашої роботи – комплексно і всебічно дослідити найяскравіші зразки щоденникового жанру періоду 2014-18 років, присвячені Революції Гідності та подіям на Сході України, визначити жанрові різновиди такої прози, також розглянути українську воєнну прозу в контексті категорій екзистенційного мислення.

Матеріалом дослідження є щоденники М. Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» (2015), А. Куркова «Щоденник. Майдану та Війни» (2018), О. Мамалужа «Військовий щоденник» (2014-2015), Р. Зіненка «Іловайський щоденник» (2017), М. Музики, А. Пальваля і П. Потехіна «Савур-Могिला: Військові щоденники» (2017), Н. Розлуцького «Нотатки мобілізованого» (2018) та ін. Звісно, ці видання засвідчують різне сприйняття воєнного досвіду, але водночас їх об'єднує спільність екзистенційного дискурсу.

Матеріалом для появи книжки М. Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...», стали записи депутатки з її фейсбук-сторінки, інтерв'ю, що їх письменниця давала медіа, та особистий фотоархів, завдяки якому вдалося пригадати найважливіші епізоди пережитого з максимальною точністю.

«Приватний щоденник...» – загалом безсюжетна книжка, а втім, деякі короткі історії в ній демонструють, як часом саме життя створює захопливі сюжети. Структурно видання складається з двох частин: у першій авторка пригадує перебіг Революції Гідності, знакові її події, учасником яких була сама: приміром, як на Майдані допомагала укріплювати барикаду, чи як силовики застосовували проти повстанців водомети, труїли їх слезозогінним газом тощо. Друга частина щоденника присвячена російсько-українській війні на Сході: письменниця теж не залишилася осторонь. Це частина історій про небайдужість і взаємопідтримку, про ті найкращі риси, що їх віднаходить в собі людина в екстремальних умовах, і зокрема, під час війни.

Буремні історичні події, а разом і емоції зрештою накривають авторку – і це відбивається на динаміці оповіді, бо все частіше М. Матіос апелює до українців мовою гострої експресивності: «Не годні тримати зроблю в руках – печіть коржик і переправляйте тим, хто їх потребує... Тільки не «умнічайте», коли інші стікають кров'ю і б'ються головами об труни своїх рідних... І навіть не прошу пробачення за різкість» [7, с. 262].

«Приватний щоденник. Майдан. Війна...» неабияк здивував читачів, адже попередні твори М. Матіос написані добірною літературною, з яскравими художніми засобами, мовою. Та нинішній формат – данина часу, бо Фейсбук вимагає лаконічності й простоти, тож авторка підтримала його, інакше тексти набули б фальшивого, неприпустимого тут пафосу. Загалом

оповідь у «Приватному щоденнику...» фрагментарна, з межовою відвертістю, щирістю та правдивістю.

Свій «Щоденник Майдану та Війни» презентував і письменник А. Курков. Називає його передовсім не літературою, а документом, «збіркою вражень, почуттів і побачених». На думку літератора, не можна писати про трагедії прозу, доки не виросте нове покоління, для якого це історія. Однак глобальна історія якраз і складається з багатьох маленьких. Тож автор закликає усіх записувати думки і почуття, щоб залишити своїм нащадкам особисте свідчення, адже «ми і учасники, і свідки цих подій, а значить, на нас ще лягає додаткова відповідальність. Бо стаємо носіями тієї реальності, що стане дуже важливою частиною новітньої історії України» [4, с. 331]

«Військовий щоденник» (2014-2015) О. Мамалужа, «Савур-Могिला. Військові щоденники» М. Музики, А. Пальваля, П. Потехіна (2017), «Іловайський щоденник» Р. Зіненка (2017), «Нотатки мобілізованого» Н. Розлуцького (2018) для аналізу слід об'єднати в один блок, оскільки всі видання – розповіді добровольців про їхнє перебування на фронті.

У всіх щоденниках без винятку автори пояснюють, як і чому пішли до війська, є чимало роздумів про мотивації людей, які вирішили або навпаки відмовилися від служби. О. Мамалужа був серед тих, хто брав Піски та Авдіївку, у січні 2015го воював на метеостанції Донецького летовища.

«Савур-Могिला. Військові щоденники», написані у співавторстві і складаються з трьох частин: «Літо 2014 року» (М. Музика, активний учасник Майдану, добровольцем пішов на фронт), «Оборона Савур-Могили. Записки програміста. Відпустка» (А. Пальваль, розробник програмного забезпечення, добровольцем пішов на фронт), «Мої спогади про війну, якої немає» (П. Потехін, кадровий військовий, офіцер-десантник) – усе разом – спроба зафіксувати оборону Савур-Могили, височини у східній частині Донеччини, розташованій на потрібному стику Луганської, Донецької областей та державного кордону України. Три оповіді про пережите, що його бійці пропустили крізь призму власного досвіду й світогляду.

В «Іловайському щоденнику» його автор, Р. Зіненко, теж доброволець, день за днем ретельно описує бої за Іловайськ так ніби фіксує історію для майбутнього. Значна частина тексту присвячена розповідям про армійців його підрозділу, більшість з них гине. Та найбільше вражають сцени виходу з «Іловайського котла»: «... У бойову машину піхоти праворуч по борту влетів снаряд. Потужний вибух розкидав з броні бійців у різні боки, тіла яких розліталися на висоту від трьох до п'яти метрів. Одночасно з ними вверх злетіла башта БМП і, піднявшись на кілька метрів, впала на землю. Майже одразу з падінням башти прогрімів другий, більш потужний вибух... З відкритого отвору, там, де була башта БМП, злетіло тіло одного з бійців екіпажу машини. Воно вилетіло з підбитої машини так, ніби невидима рука вирвала його з надр БМП й підкинула високо у повітря. Тіло, немов тряпчана лялька, неприродно перекинулось у повітрі, і, падаючи вниз, повисло на високовольтних лініях електропередач» [3, с. 219].

У «Нотатнику мобілізованого» – розповідь про період із липня 2015-го по червень 2016 року. Це час, коли після активної маневреної війни 2014-го року, настало позиційне протистояння. Замість штурмових дій розпочалося сидіння в окопах, замість війни підрозділами – «мала війна» диверсійно-рейдовими групами, замість масованих обстрілів – короткочасні вогневі нальоти. Лінія розмежування стала повноцінною лінією фронту – з траншеями, окопами, бліндажами, опорними і спостережними пунктами. Тож у «Нотатнику...» немає розлогих описів бойових дій, немає аналізу тактичної і стратегічної ситуацій, як у воєнних щоденниках інших авторів. Хоча подеколи Н. Розлуцький поступається принципом неупередженої фіксації і докладно висвітлює те чи інше питання, як-от, питання Мінських угод. Натомість у книжці більше йдеться про загальноармійські особливості служби: побут і настрої артбатареї, про стосунки бійців з місцевими жителями, командуванням та між собою, переповідаються різні кумедні й не дуже випадки з добровольцями.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що такі революційно-воєнні щоденники – це правдиві хроніки війни, як вона є. Без прикрашання, без героїзації, патетики, пафосу і метафор, зрештою, без зайвих емоцій. Усі видання – це ретельна деталізація переламних історичних подій, які змінюють не лише суспільство,

а й свідомість людини загалом. Як зазначає науковець Н. Чиж, сучасні воєнні щоденники – це своєрідний текст пам'яті [14].

Послугуючись класифікацією К. Танчин, яка залежно від призначення, функції та ролі, яку він відіграє в житті автора, виділяє кілька типів щоденників, [13] маємо зазначити, що серед сучасних видань такого жанру усе ж превалює щоденник-свідчення-сповідь. Автори фіксують хронологію подій, щоб розповісти, як усе було насправді. Разом із тим така проза стала засобом психологічної самотерапії. Адаже стан постійного афекту революційного і фронтового життя, а також особисті почуття бійців після пережитого: приїхав на війну, ... узяв зброю, ... вистрілив у людину, ... побачив загибель побратима. Тому найдієвішим способом звільнитися від болісних негативних переживань, це описати усе в щоденникові.

Звідси й еkleктичність текстів щоденників: автори поєднують розповідь про реальні події – Революцію Гідності й події на Сході України – зі спогадами, враженнями й роздумами, а також Facebook-дописами, подеколи ще й з поезією та фотоілюстраціями.

Загалом у всій щоденниковій прозі немає моралізаторства, немає вихвалювання і псевдопатріотизму. Це одна суцільна рефлексія, спроба бійців примиритися зі всім тим, що вони бачили на передовій, і трансформували цей досвід, навчитись жити з ним далі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: монографія / Олександр Галич. – Луганськ: Знання, 2001. – 246 с.
2. Головченко Н. Книга про український феномен / Ніна Головченко // Буквоїд. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/02/02/074710.htm> 1. (10.11.20)
3. Зіненко Р. Іловайський щоденник / Роман Зіненко. – Харків: Видавництво «Фоліо», 2017. – 280 с.
4. Курков А. Щоденник Майдану та Війни / Андрій Курков; пер. з рос. В.С. Бойка, К.П. Ісаєнко. – Харків: Видавництво «Фоліо», 2018. – 330 с.
5. Мамалуй О. Воєнний щоденник (2014-2015) / Олександр Мамалуй. – Харків: Видавництво «Фоліо», 2015. – 288 с.
6. Матвеева О. Жанрова специфіка літературного щоденника / Ольга Матвеева // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Ніжин, 2010. – Вип. 17. – С. 41-47.
7. Матіос М. Приватний щоденник. Майдан. Війна... / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2015. – 356 с.
8. Момот Н. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Неля Момот. – Кіровоград, 2006. – 15 с.
9. Музика М. Савур-Могила. Військові щоденники / Максим Музика, Андрій Пальваль, Петро Потехін; пер. з рос. С.А.Заяць. – Харків: Видавництво «Фоліо», 2017. – 316 с.
10. Розлуцький Н. Нотатник мобілізованого / Назар Розлуцький. – Київ: Темпора, 2018. – 235 с.
11. Славінська І. Публічна сторінка на Facebook. 13 листопада 2014 року / Ірина Славінська. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/iryna.slavinska?pnref=story> (10.11.20)
12. Таймазова Л. Мемуарно-щоденникова проза М. Волошина: художня інтерпретація внутрішнього світу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.02. «Російська література» / Леніє Таймазова. – Сімферополь, 2006. – 20 с.
13. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Катерина Танчин. – Тернопіль, 2005. – 20 с.
14. Чиж Н. Воєнний щоденник як «Текст пам'яті» в умовах екстремального напруження особистості / Наталя Чиж // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Вип. 65. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/7685/1/22.pdf> (10.11.20)

REFERENCES

1. Halych, O. Ukrainian documentary at the turn of the millennium: specifics, genesis, perspectives: monohrafiya, Luhansk, Znannya, 2001, 246 p.
2. Holovchenko, N. A book about the Ukrainian phenomenon, Bukvoyid, [El. resurs], URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/02/02/074710.htm> 1 (10.11.20)
3. Zinenko, R. Ilovaysky diary, Kharkiv, Vydavnytstvo «Folio», 2017, 280 p.
4. Kurkov, A. Diaries of the Maidan and the War, Kharkiv, Vydavnytstvo «Folio», 2018, 330 p.
5. Mamaluy, O. Military diary (2014-2015), Kharkiv, Vydavnytstvo «Folio», 2015, 288 p.
6. Matvyeyeva, O. Genre specifics of the literary diary, Literaturoznavchi obriy, Pratsi molodykh uchenykh, Nizhyn, 2010, № 17, p. 41-47.
7. Matios, M. Private diary. Maydan. War... Lviv, LA «Piramide», 2015, 356 p.
8. Momot, N. Shevchenko's diary as a creative-psychological and genre phenomenon: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filoloh. nauk: spets. 10.01.01 «Ukrayins'ka literatura», Kirovohrad, 2006, 15 p.

9. Muzyka, M. Savur-Grave. Military diaries / Maksym Muzyka, Andriy Palval, Petro Potekhin, Kharkiv, Vydavnytstvo «Folio», 2017. – 316 p.
10. Rozlutsky, N. Notebook of the mobilized, Kyiv, Tempora, 2018, 235 p.
11. Slavinska, I. Iryna Slavinska Public page on Facebook. November 13, 2014, [El. resurs], URL: <https://www.facebook.com/iryna.slavinska?pnref=story> (10.11.20)
12. Taymazova, L. Voloshin's memoir-diary prose: artistic interpretation of the inner world of the individual: avtoref. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filoloh. nauk: spets. 10.01.02. «Rosiyska literatura», Simferopol, 2006, 20 p.
13. Tanchyn, K. Diary as a form of self-expression of the writer avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filoloh. nauk: spets. 10.01.06 «Teoriya literatury», Ternopil, 2005, 20 p.
14. Chyzh, N. Military diary as a “Text of the memory” in the circumstances of the extremal tension of the individual, Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostrozka akademiya», Seriya «Filolohichna», № 65, 2017, [El. resurs], URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7685/1/22.pdf> (10.11.20)

Diary genre in the context of modern Ukrainian military prose (based on the works of M. Mathios "Private diary. Maidan. War...", A. Kurkova "Diaries of the Maidan", O. Mamaluya "Military diary", etc.)

Y. I. Kulinska

Abstract. The article considers the genre of the diary in the context of modern Ukrainian military prose. During the Revolution of Dignity and the war in Donbass, such publications became one of the most popular in society. The genre of the modern diary is eclectic, it combines the description of current historical events with one's own thoughts, the hero's experiences, his posts on social networks, etc. At the same time, these author's diaries are a document of time. Such prose can be considered as a text of memory, and as a psychological self-therapy, and as a confessional genre.

Keywords: *diary, genre, existential discourse, "memory text".*